

Травкіна Ольга,
кандидат історичних наук, завідувач відділу музейної та науково – фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній”

**ДО АТРИБУЦІЇ ДЕЯКИХ ВИЗНАЧНИХ ПАМ’ЯТОК
ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА ІЗ ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ЗАПОВІДНИКА
«ЧЕРНІГІВ СТАРОДАВНІЙ»**

Серед музейних предметів із срібла Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній” виділяються срібні царські ворота іконостаса Борисоглібського собору м. Чернігова. Їх надав для тодішнього кафедрального Борисоглібського собору гетьман Іван Степанович Мазепа. На царських воротах внизу центральної платівки розміщений герб гетьмана Івана Мазепи з монограмою І. С. М. Г. З. — Іван Степанович Мазепа Гетьман Запорозький. Праворуч прикріплена платівка, на якій кириличними буквами вирізьблена дата виготовлення царських воріт – 1702 р. Композиція їх традиційна для українського мистецтва кінця XVII—початку XVIII ст.: між чотирма, характерними для воріт фігурами євангелістів— апостолами Марком, Матвієм, Лукою та Іоаном, розміщені зображення Бориса і Гліба — перших давньоруських святих. У верхній частині — сюжет «Благовіщення». Внизу — композиція «Єсеєвого дерева»: зображення старозавітного Єсея, його сина царя Давида та на центральній вертикальній платівці десяти біблійних царів — наочне обґрунтування пророцтва Ісаї, що Марія та її син Ісус Христос походили з його роду. Традиційність сюжетів та композиційної структури срібних воріт з іконостаса Борисоглібського собору свідчать про те, що їхній проект був виконаний місцевим художником. У той же час стиль та манера, в якій вони виготовлені, вказують на західноєвропейські зразки. Проте, де і ким вони були виготовлені, свідчать міське тавро та тавро майстра, що викарбувані поряд на основних рельєфах і восьми частинах, з яких складаються ворота. Міське тавро, яке ставив пробірний майстер, мало вигляд стилізованої соснової шишки (*der Pinienzapfen*), внизу корона — це герб міста Аугсбурга XVII ст. (південна Німеччина). Тавро майстра складається з трьох букв PID, заключених в овал. Це початкові літери імені майстра Пилипа Якоба IV Дрентветта (1646 — 1712 pp.)

[1, 29-31]. Відомі й інші твори цього майстра. Це скульптура з зображенням св. Георгія (висота – 115 см) з церкви св. Андрія м. Карлштадта (датується 1700–1705 рр.). Виготворяв майстер замовлення срібних виробів і для міських ремісничих цехів. Зокрема, він виготовував цеховий келих для цеху ткачів м. Базеля у вигляді напівлева—напівгрифона (висота—45,6 см), датується 1710 р. Цей високохудожній твір прикрашають шістнадцять написів та гербів членів міської ради, майстрів. Ще одним відомим виробом знаного майстра є настінний свічник (висота—111 см, Д—89 см), датується 1690–1695 рр. До речі, в колекції зібрання Державного Ермітажу (Російська Федерація) також знаходиться люстра, виготовлена цим ювеліром. Проте, безумовно, найбільш значним витвором відомого золотаря стали царські ворота для кафедрального Борисоглібського собору, виготовлені на замовлення гетьмана Івана Мазепи. Розміри воріт – 2,66 x 1,21 м, загальна вага 56 кг.

Традиційність сюжетів та композиційної структури воріт свідчать про те, що їхній проект був виконаний місцевим художником. Автор проекту воріт, ймовірно за все, належав до киево—чернігівського культурно—мистецького осередку. Спроекувати ворота могли відомі українські художники—гравери: як Олександр Тарасевич (?—1727 р.), так і Леонтій Тарасевич (?—1710 р.), а, можливо, Іван Щирський (1650—1714 рр.). Є відомості про те, що Олександр та Леонтій Тарасевичі (існує припущення, що вони були братами) навчалися саме в Аугсбурзі у друкарні Кіліанів. Привертає увагу й гравюра—теза, яку виконав Іван Щирський, присвячена гетьманові Івану Мазепі, з зображенням чудотворної ікони Троїцько—Іллінської Богородиці (1691 р., за уточненою датою – 1695 р.), де розміщено і “Єсеєве дерево”. Автором цієї величної дедикації “Кіот срібнокований” був ігумен Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентій Крщонович. Гравюра зберігається в Польщі, в м. Гданську).

Композиція родоводу Ісуса Христа, перш за все, розміщення напівлежачих фігур пророка Єсея та царя Давида на ступках “Дедикації” настільки подібне до зображення на срібних царських воротах з іконостаса Борисоглібського собору, що припускаємо: гравюра могла послужити зразком для відтворення родоводу на царських воротах Борисоглібського собору.

Таким чином, виготовлення царських воріт іконостаса Борисоглібського собору свідчить про тісний зв’язок, творчу співдружність західноєвропейських та українських митців, визначну роль мецената гетьмана Івана Мазепи, в результаті чого на зламі XVII—XVIII ст. і був створений цей ювелірний шедевр

барокового мистецтва — окраса чернігівського кафедрального Борисоглібського собору.

У колекції заповідника зберігаються декілька срібних шат, які надійшли 1984 р. від жителя с. Добрянки Ріпкінського району Чернігівської області В.А.Кожевнікова (відомо, що Добрянка була значним центром старообрядництва у XVIII – XIX ст. на Чернігівщині). Це шати “Вибрані святі” з хрестом – мощевиком, “Зняття з хреста та покладання до гробу”, а також “Богоматір всіх скорботним радість”, невеличкі шати “Богоматір Одигітрія”, які мають тавро одного майстра Л.М. та герб Петербурга в круглому щиті — два якоря і скіпетр. На сьогоднішній день ідентифікувати тавро не вдалося. Роботи петербурзького майстра вирізняються досить високою художньою майстерністю. Ікони шат відсутні.

Насамперед, привертають увагу позолочені срібні шати “Вибрані святі” з хрестом – мощевиком, врізаним по центру. Як свідчить тавро, розміщене на торці, шати виготовлені у 1866 році, в Петербурзі, 875 проби срібла, розміри 46x38,5см, вага близько кілограма. Хрест – мощевик (11x9,5 см) — чотирьохкінцевий, рамена мають трипелюсткові завершення, верхні з них — кілеподібні. Проба срібла — 916. У верхній частині хреста — вушко для підвішування. Мощевик складається з основи та кришки, яка кріпиться до основи за допомогою штирів. В середині хреста на дерев'яній основі – маленькі круглі отвори з мощами святих, імена яких вигравіювані на зворотньому боці хреста. Зображення цих святих викарбовані на шатах, які закривали всю площину ікони, відкритими залишалися тільки лики і руки. На кришці хреста — мощевика вигравіювано Розп'яття з пристоячими поколінними фігурами Богородиці та Іоанна Богослова, внизу — Голгофа з черепом Адама, буквами Г А (глава Адама). Обабіч Розп'яття — спис та палиця з гумкою і буквами К Т (копіє і тростина). У верхній частині хреста — зображення херувима, нижче — напис «Царь славы».

Вражає кількість і склад святих і, відповідно, їх мощей: всього 42, вони розташовані шістьма рядами наколо хреста – мощевика. Спочатку розташований ряд, де викарбовані тільки голови святих, нижче ряд, в якому зображення святих оплічне, далі – поясне, останній ряд – апостольський з Іоанном Хрестителем посередині і царем Костянтином, де святі зображені на повний зріст. У горішній частині шат викарбоване зображення Святої Трійці: Ісус Христос та Господь Саваоф, зверху — святий дух у вигляді голуба. Між ними — восьмикінцевий хрест з державою.

Очолує групу святих зліва мученик – воїн Уар, справа, симетрично йому – свята Феодосія дівиця. Можливо, вони втілюють собою замовників ікони – релікварія: чоловік, мабуть, як і Уар був воїном, а його дружина мала ім'я Феодосії. До святого Уара зверталися, щоб полегшити участь, тих хто не був хрещений, а також немовлят, які померли під час родів. Ікону з хрестом – мощевиком можна віднести до типу сімейного або особистого релікварію, який мав охоронні функції. Трохи нижче св. Феодосії викарбуване поясне зображення св. Катерини з восьмикінцевим хрестом, яка очолує другий ряд святих справа.

На шатах зображені Іоанн Хреститель, чотири євангелісти, апостоли, вселенські святителі Іоанн Златоуст, Григорій Богослов, Василій Великий, Микола Мирлікійський, пророк Данило, св. мученики – Георгій та Дмитро Солунський, візантійський цар Костянтин. Представлений тут і князь Володимир, а також російські святи: преподобний Олександр (на мощевіку вигравіювано ім'я Олександра Невського), московський князь Данило, син Олександра Невського (відомий в історії як перший московський князь, канонізований в к. XVII — XVIII ст. [2, с 190]), брат Олександра Невського Федір Ярославич, князь Ярославський і Смоленський, його сини Давид та Костянтин (канонізовані 1463 р.). Викарбувані зображення московських митрополитів: Іони, Петра, Іони – архієпископа новгородського, константинопольського патріарха Афанасія Великого, антіохійського патріарха Ігнатія Богоносця, єпископа Карфагена Кіпріана, єпископа триміфейського Спиридона, пророка Данила, св. мучеників Вавіли, Арефа, Катерини, пустинників — Єфрема Сирина, Пимена, а також Сергія Радонезького, Тихона Чудотворця. Окрім цього, в мощевіку представлені “части ризи Господней”, ”древо креста Господня”, ”древо, под которым молился Господь”, “камень, на котором преобразился Господь”.

Відомо, що мощі святих, які знаходилися в хресті–релікварії, були широко поширені в церквах та монастирях Росії, України. Попередній огляд мощевика спеціалістами з кремлівських музеїв показав, що він міг бути виготовлений в кремлівських майстернях у XVIII ст. Як уже зазначалося, мощевик мав відмінну від шат пробу срібла: відповідно 916 і 875. Вушко у верхній частині хреста-мощевика свідчить про те, що він виготовлявся для підвішування. А згодом могла бути замовлена ікона та срібні шати, куди помістили цей мощевик. В той же час зазначимо, що певніше всього, з огляду на місце виготовлення — Петербург, а також наявності мощей та зображень на шатах Ярославичів (князя Олександра

Невського, його брата, сина та племінників), хрест-мощевик з іконою (не збереглася) і шатами могли походити з Олександро- Невської Лаври.

Самі шати виконані досить професійно. Майстер за допомогою високого рельєфу передав об'ємні фігури святих, всі опуклості, бганки одержі. Зображення святих ретельно модельовані, вони подані у різних поворотах, витримані пропорції фігур. Деяку монотонність, одноманітність розміщення святих рядами оживляє рослинний орнамент поля, виконаний у стилі так званого “псевдорококо”, який відроджується у 40-х роках ХІХ ст.: це завитки раковин, квіти, листя. Окрім цього, фігури Ісуса Христа та Саваофа у верхній частині шат, а також Іоанна Хрестителя в нижній частині шат, прикрашені філігранню з зерню. Складність композиції, велика кількість карбованих фігур, високий рельєф, особливості філіграного орнаменту свідчать про непересічну майстерність виконання і досить високу цінність ікони – релікварія.

Список використаної літератури

1. Rosenberg, Marc. Der Goldschmiede Merkzeichen. Frankfurt a. M. 1922. С. 29–31.
2. Голубинский Е. История канонизации святых в русской церкви. 2 изд. Москва, 1903. 606 с.